

УДК 722.24:640.162:338.432.5

JEL Classification: J21, J29, Z31

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904039>

**М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
В.А. МАМЧУР, кандидат економічних наук**

Самозайнятість та розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі

Мета статті - розкрити та ідентифікувати категорію самозайнятості як структуровану й визначену законом, інституційними та економічними критеріями форму організації господарювання на селі з відповідним означенням пріоритетних контурів можливої організаційно-економічної результативності функціонування через зайнятість у несільськогосподарському підприємстві.

Методика дослідження. Базується на концепції активної політики реалізації підприємницького потенціалу на селі, складовими якої є заходи щодо розвитку самозайнятості сільського населення, що ґрунтується на використанні підприємницького потенціалу особистих селянських господарств у питанні розвитку несільськогосподарського підприємства на селі. При проведенні дослідження застосовано системний підхід до вивчення соціально-економічних процесів, використано праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблем самозайнятості та розвитку несільськогосподарського підприємства, що забезпечило необхідний рівень ефективності вирішення поставлених завдань.

Результати дослідження. Виділено і проаналізовано категорію самозайнятості та її вплив і взаємодію у процесі розвитку несільськогосподарського підприємства на селі. На основі узагальнення при виробленні практичних рекомендацій щодо стратегічних напрямів розвитку сільської економіки, пріоритетних напрямів розвитку зайнятості в сільській місцевості необхідною умовою тут є формування напрямів диверсифікації видів діяльності з урахуванням основних різновидів несільськогосподарської зайнятості. Виявлено, що найбільшого поширення за останні роки у переліку альтернативних видів несільськогосподарського підприємства отримав сільський (зелений) туризм. Припускається, що в найближчій перспективі до 328 тис. осіб потенційно можуть перейти із неформального сектору економіки й набути офіційного статусу суб'єктів несільськогосподарської підприємницької діяльності, забезпечивши розвиток альтернативних бізнес-ідей у сфері сільського туризму та сезонних розваг на селі.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методичне представлення та ідентифікація категорії самозайнятості як структурованої та визначеної законом, інституційними та економічними критеріями форми організації господарювання на селі з відповідним означенням пріоритетних контурів можливої організаційно-економічної результативності функціонування через зайнятість у несільськогосподарському підприємстві.

Практична значущість. Розкрито теоретико-методичні засади самозайнятості на селі та основних критеріїв їх ідентифікації, що дозволить в подальшому провадити дослідження ефективності, оцінювати перспективи їх розвитку, зокрема в несільськогосподарському підприємстві, а також здійснювати розробку програмних напрямів політики сільського розвитку, регулювання та підтримки цієї форми господарювання. Табл.: 3. Рис.: 7. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: самозайнятість; несільськогосподарське підприємництво; особисті селянські господарства; сільський туризм; зелений туризм; диверсифікація.

Малік Микола Йосипович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Мамчур Володимир Анатолійович - кандидат економічних наук, заступник завідувача відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Постановка проблеми. У сучасних аграрних трансформаційних процесах становлення несільськогосподарського підприємств-

ва залежить безпосередньо від формування інституціональних механізмів формалізації неформальної зайнятості в ринкове середовище господарювання. Тобто легалізація самозайнятого населення через розвиток альтернативних джерел доходів у сільській

© М.Й. Малік, В.А. Мамчур, 2019

місцевості. Обмежені можливості працевлаштування на селі можуть бути вирішені безпосередньо і за рахунок розвитку несільськогосподарського підприємництва, у тому числі сільського, агро- та фермерського туризму. Важливим кроком у цьому видається формування інституційно-правового забезпечення формалізації неформально зайнятих верств населення та розвитку додаткових несільськогосподарських видів зайнятості в ринковому механізмі господарювання на селі. Це позитивно вплине на розвиток малого підприємництва, а також слугуватиме додатковим механізмом реалізації підприємницького потенціалу особистими селянськими господарствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні й практичні аспекти проблеми розвитку несільськогосподарського підприємництва, зокрема самозайнятості населення, та ролі особистих селянських господарств посідають чільне місце з-поміж інших питань, актуальних до наукового дискурсу, що висвітлено у публікаціях досліджень таких науковців, як: Л. Богадьорова [2], О. Бородіна, В. Геєць [21], В. Васильєв [3], І. Власенко [4], О. Корчинська [6], О. Лиса, Р. Андрушко [8], В. Онікієнко [13], В. Папп [14], І. Прокопа, Т. Беркута [15], М. Рутинський Й., Ю. Зінько [19] та ін. Певною мірою долучилися до вивчення окресленої проблеми і автори цієї статті [16, 17], проте вона потребує подальшого науково-дискурсного розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукового обґрунтування потребують питання ідентифікації самозайнятості – несільськогосподарського підприємництва на селі. Вважаємо, що питання визначення статусу самозайнятих необхідно для захисту прав цієї категорії громадян саме через несільськогосподарські види підприємницької діяльності. Наявна потреба у розробці сучасної парадигми розвитку несільськогосподарського підприємництва на селі як джерела зайнятості і скорочення безробіття серед сільського населення.

Мета статті – розкрити та ідентифікувати категорію самозайнятості як структуровану й визначену законом, інституційними та економічними критеріями форму організації господарювання на селі з відповідним означенням пріоритетних контурів можливої організаційно-економічної результативності фу-

нкціонування через зайнятість у несільськогосподарському підприємстві.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі пов'язаний із самозайнятістю населення. У проведеному дослідженні самозайнятість ідентифікуватиметься з урахуванням двох основних і ключових аспектів: *економічні інтереси* – використання підприємницького потенціалу самозайнятості населення, орієнтуючись на нові форми й види самозайнятості, для вирішення внутрішніх економічних і соціальних проблем, підвищення рівня життя сільського населення; *розвиток підприємницької складової* – генерація потенційно інноваційно активних господарюючих суб'єктів, для яких створення нового стає основним видом діяльності та способом отримання доходів.

З огляду на наведене вище та узагальнення наукових поглядів стосовно сутності категорії «самозайнятість» вважаємо, що самозайнятість відносно сільської місцевості – це вид самостійної або сімейної трудової діяльності (власної справи в тій чи іншій сфері діяльності) фізичних осіб (без залучення найманих або сезонних працівників), які забезпечують себе роботою самостійно на власний ризик, спрямованої на одержання доходу в натуральній та грошовій формах як без, так і з оформленням державної реєстрації індивідуального підприємця або створенням юридичної особи.

Такої ж думки притримуються В. В. Онікієнко [13] та Е. М. Лібанова [9]. Зокрема, професор В. В. Онікієнко самозайнятими вважає повністю незалежних осіб, які самі собі створюють робочі місця в тій чи іншій сфері діяльності згідно з чинними правовими нормами та діями, які не заборонені. Академік Е. М. Лібанова як самозайняті виокремлює тих, хто працює на свій власний кошт, самостійно організовує свою роботу, володіє засобами виробництва і несе відповідальність за вироблену продукцію (якість, ціну, збут тощо).

У продовження, доцільно відокремлювати економічну складову зазначеної категорії, що часто приймається для вирішення конкретних завдань, тому можуть бути односторонніми і не відображати повною мірою зміст цього соціально-економічного явища.

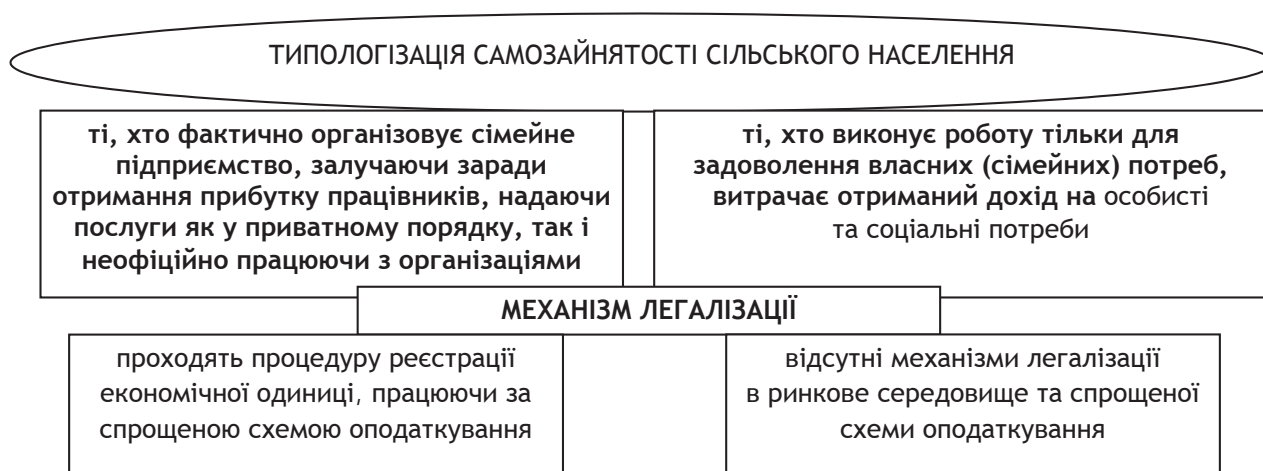
Стосовно згаданого питання підтримуємо позицію Й. Шумпетера, який розглядає самозайнятого як підприємця, що виступає

особливим джерелом інноваційного перетворення на ринку, рекомбінації ресурсів. Він активно шукає нові (інноваційні й ефективніші у виробництві та на ринку) комбінації ресурсів, тобто створює й освоює інновації, виводить інноваційні товари і послуги на ринок [22].

Отже, в самозайнятому слід вбачати фізичну особу, яка самостійно здійснює на свій ризик засновану на особистій трудовій участі та участі членів сім'ї діяльність із торгівлі, надання послуг, виконання робіт, спрямовану на систематичне отримання прибутку, що не/зареєстрована як фізична особа – підприємець та не має найманих працівників.

Таким критеріям і відповідають більшість неформально зайнятих селян. Проте визначення їхнього правового статусу як самозайнятих, що слугує необхідною умовою для захисту прав цієї категорії громадян так формалізації їх у ринкове середовище господарювання з особливими умовами, зокрема й податковими, а також встановлення спрощеного порядку їхньої діяльності та надання пільг відсутнє.

Самозайняті громадяни є фізичними особами, які отримують доходи від самостійної діяльності без залучення найманих працівників за відповідними трудовими договорами. Умовно на сьогодні можна таку категорію громадян розділити на два типи (рис. 1).

Рис. 1. Типологізація самозайнятості в контексті ідентифікації самоорганізації сільського населення в несільськогосподарському підприємництві

Джерело: Сформовано на основі узагальнення дослідження [13].

Оперуючи наведеним, самозайнятість можна визначати як категорію підприємництва, у тому числі несільськогосподарського, яка в одних галузях виступає формалізованою та інституціоналізованою формою прояву підприємницьких ініціатив, або організаційно-правової форми, в інших – неформалізованою та неінституціоналізованою формою господарювання в ринкове середовище. До останньої й відноситься самозайнятість сільського населення, зокрема що ідентифікується через несільськогосподарське підприємництво.

Саме в цьому полягає соціальна цінність самозайнятості сільського населення, найоптимальнішим проявом якої і виступає несільськогосподарська підприємницька діяльність, що охоплює систему дій та вчинків, пов'язаних зі створенням власної справи, діловою активністю, ризиком, і зорієнтована на залишковий дохід (рис. 2). Серед таких видів діяльності розрізняють: культурне об-

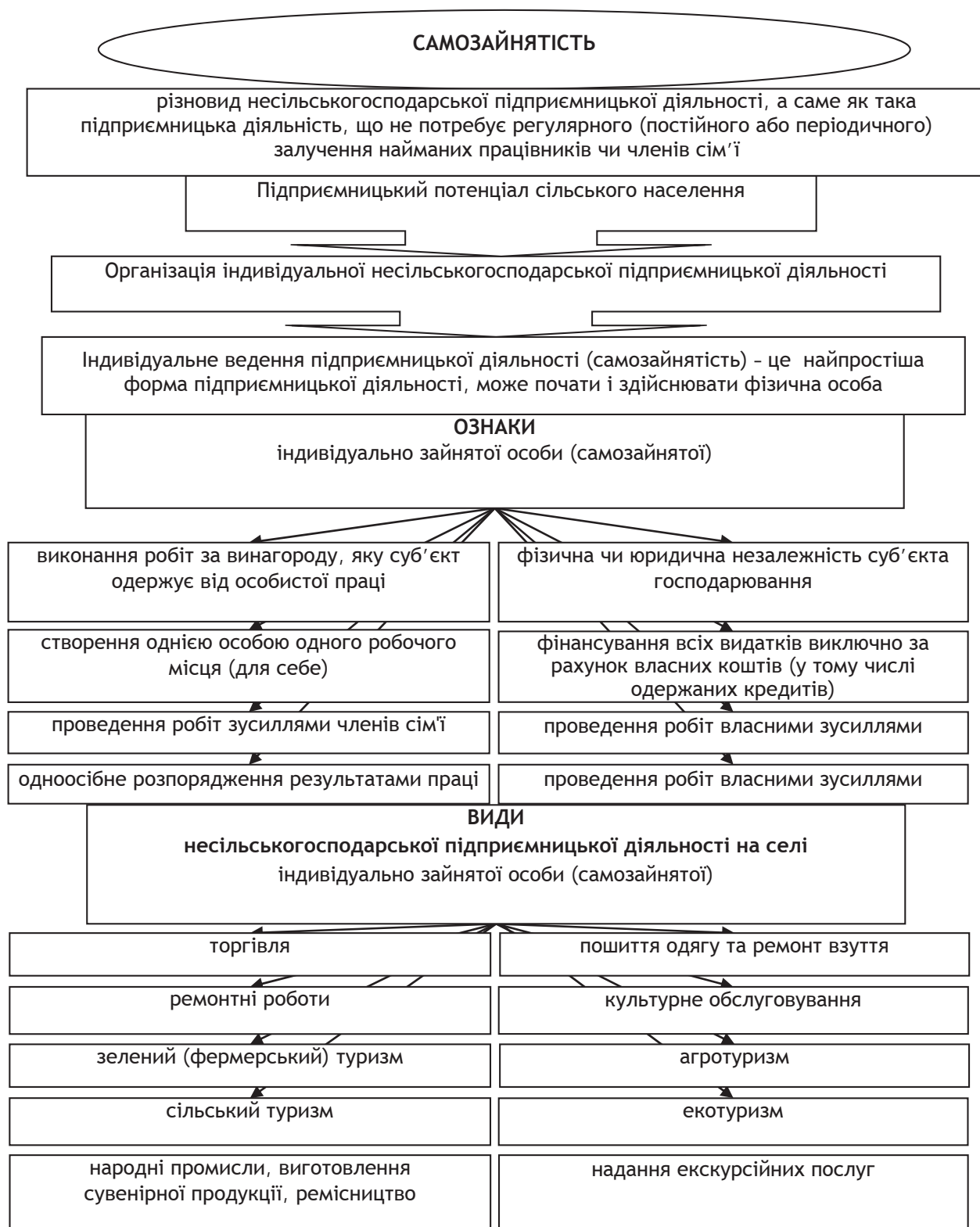
слуговування, торгівля, ремонт одягу та взуття, агротуризм, сільський, фермерський, спортивний та гірський туризм тощо.

Важливо зазначити, що за умов ринкових трансформацій формалізація самозайнятості як вид господарської діяльності з особливими умовами, зокрема й податковими, для більшої частини сільського населення – спосіб виживання. Тобто в цьому ракурсі виступає типом економічної поведінки як стратегії забезпечення умов життєдіяльності та вирішення проблем безробіття, а найголовніше – являє собою перший крок реалізації підприємницького потенціалу.

Саме інституційно-правова формалізація самозайнятості сільського населення у ринкове середовище господарювання є соціально-економічним індикатором зрілості суб'єкта індивідуальної (сімейної) трудової діяльності. Останнє, на нашу думку, повною мірою характеризує діяльність на селі, оскільки, з одного боку, існують у вигляді фор-

мального сектору - торгівля, обслуговування тощо, з іншого - неформального чи неле-

гального сектору господарської діяльності - особисті селянські господарства.

Рис. 2. Самозайнятість як ідентифікація несільськогосподарського підприємництва

Джерело: Сформовано на основі дослідження та узагальнення.

Формальний - представлені офіційно зареєстрованою діяльністю, із відповідною оплатою працею членів сімей, або самостійно зайнятих. Неформальний - сукупність інституційних одиниць ОСГ, що виступають

як потенційні підприємницькі одиниці - несільськогосподарські підприємства: суб'єкти сільського, зеленого (фермерського) та агротуризму, опираючись на працю членів сім'ї, які спільно проживають, повністю

об'єднують свої доходи і майно, спільно споживають отримані продукти та послуги, виступаючи водночас учасниками виробничої діяльності через безпосередню зайнятість членів сім'ї на власних неформальних підприємствах без створення юридичної особи, або на формальних - юридично оформлених, родових садибах тощо (див. табл. 1).

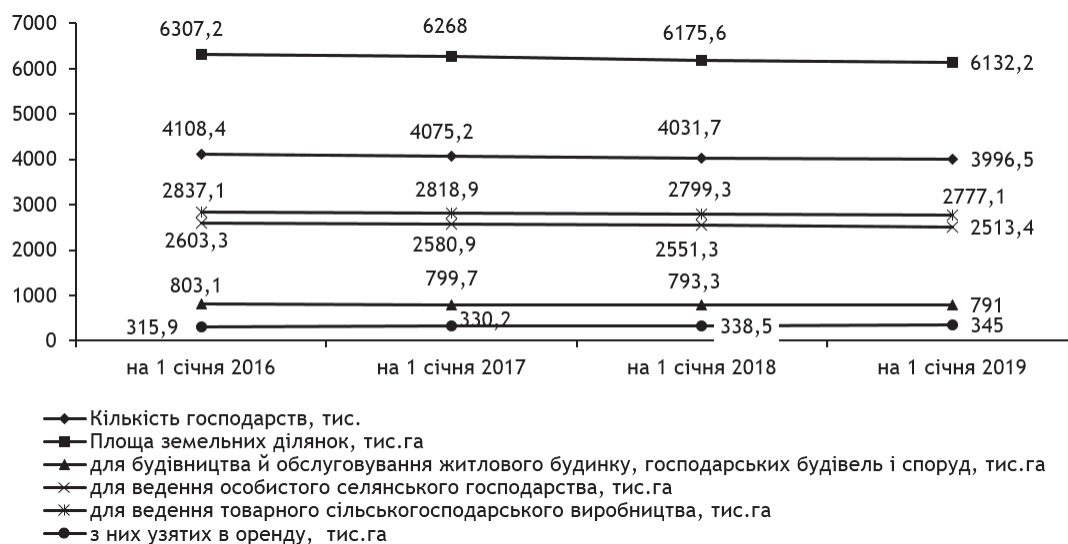
Розглядаючи ОСГ як базис відтворення людського капіталу, слід зазначити, що в цьому ракурсі йдеться про розкриття його з позиції сукупності природжених здібностей і набутих знань, навиків і мотивацій, раціональне використання яких створює передумови зростання доходів на рівні індивіда, групи індивідів або суспільства. Беручи до уваги потенційні можливості особистих селянських господарств інституціоналізуватися в ринковому середовищі як господарська форма мікропідприємництва, зокрема й у несільськогосподарському секторі господарю-

вання, виводить їх на особливе місце в питанні розвитку села та забезпеченні зростання формальної зайнятості.

Проте щодо перспективи функціонування зазначених суб'єктів у сучасному вигляді, то негативною проявляється тенденція зменшення їх кількості та розмірів (рис. 3).

Станом на 1 січня 2019 року в Україні налічувалося майже 4 млн господарств. Обробляючи більше 6 млн га сільськогосподарських угідь, виробляючи понад 43% валової продукції сільськогосподарства, вони залишаються поза ринковим середовищем господарювання.

Незважаючи на постійне зменшення їх кількості та частки у валовому виробництві, на сьогодні згадані господарства виступають значним гравцем на ринку сільськогосподарської продукції, будучи чи не основними ідентифікаторами сільського і зеленого (фермерського) туризму, проте знаходяться поза ринком.

Рис. 3. Особисті селянські господарства як базис несільськогосподарського підприємництва *

*Сформовано й представлено за даними Державної служби статистики України. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: Сформовано на основі даних Державної служби статистики України [20].

Зміст наведеного ще раз зводиться до того, що особисті селянські господарства, залишаючись найбільшою формою самогосподарювання (самозайнятості) сільського населення з яскраво вираженою соціальною спрямованістю, в сучасних ринкових умовах слід розглядати як підприємницькі структури, оскільки можуть отримувати прибуток займаючись товарним виробництвом та несільськогосподарським підприємництвом.

Ефективне становлення інституту самозайнятості сільського населення як економічно доцільного сімейного підприємництва вимагає формування відповідних державних мотиваційно-економічних механізмів та інструментів їх підтримки й стимулювання, зокрема через розвиток несільськогосподарського підприємництва. Саме альтернативна самогосподарська зайнятість на селі слугує засобом забезпечення можливості

варіативного розвитку підприємницького потенціалу сільського населення.

Опираючись на досвід розвинутих країн, можна зробити висновок, що сільські території, на яких додатково стрімко розвиваються несільськогосподарські види зайнятості, поступово змінюють усталені погляди на сільське середовище. Торгівля, зелений і фермерський туризм, транспортне обслуговування, ремонтні, будівельні та інші послуги, що нада-

ються сільськими мешканцями, направлені на вирішення соціально-психологічних аспектів розвитку інституту праці на селі, виступаючи певним «містком» між сільськими та міськими поселеннями (рис. 4). Такий інституційний підхід розширює економічні можливості сільських мешканців та зменшує сформований розрив між типами поселень в умовах урбанізації [1, 10-12].

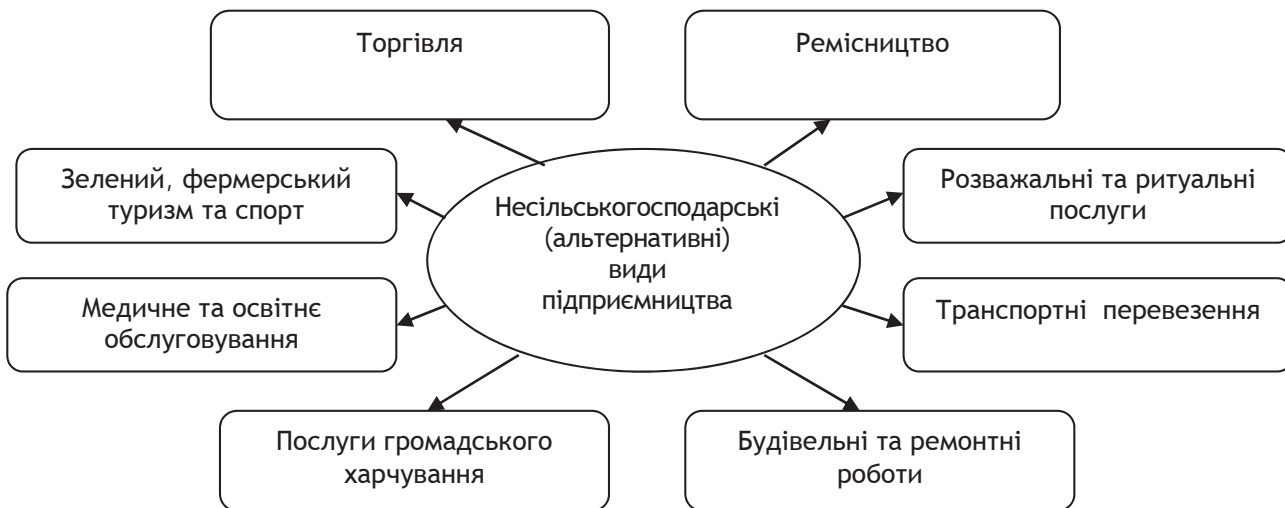

Рис. 4. Несільськогосподарські види підприємництва в сільській місцевості як базис розвитку ОСГ

Джерело: Сформовано на основі дослідження [1, 10-12].

Для підвищення рівня зайнятості на селі необхідно створити соціально-економічні передумови суспільного розвитку: виокремлення пріоритетних напрямів розвитку регіональної економіки з концентрацією зусиль у визначених сферах з метою збереження високопродуктивних виробництв та їх розширення; здійснення державного регулювання ринку праці на селі при забезпеченні надійного соціального захисту економічно активних верств населення; підвищення територіальної мобільності населення, направленою на перерозподіл трудових ресурсів між різними регіонами.

Слід зазначити, що вирішення питання з працевлаштуванням не може вирішити усіх проблем інституту праці на селі. Навіть за умов наявності робочих місць, включно й для кваліфікованих працівників, розвиток соціально-культурної сфери села залишається на досить низькому рівні, що, безумовно, слугує стримуючим фактором на шляху до відродження сільських поселень. Тому повинна бути активізована діяльність держави в напрямі вирішення проблеми на ринку житла, фінансування освітніх, медичних і культурних установ, транспортних сполу-

чень та інших заходів соціально-економічної підтримки.

В Україні існують усі передумови розвитку відпочинку в селі, який можна розглядати як специфічну непідприємницьку форму підсобної господарської діяльності у сільському середовищі з використанням природного та культурного потенціалу регіонів, або як форму малого підприємництва, що дає можливість певною мірою вирішити проблему зайнятості сільського населення, покращити його добробут, повніше використати природний та історико-культурний потенціал сільської місцевості.

Розвиток несільськогосподарського підприємництва має реальну державну перспективу та сприятиме поліпшенню соціально-економічної ситуації в сільській місцевості. Сільський туризм як форма несільськогосподарського підприємництва виступає важливим чинником стабільного динамічного збільшення надходжень до бюджету, активізації розвитку багатьох галузей економіки (транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство тощо) та зайнятості сільського населення.

Як результат, на сьогодні найбільш альтернативною формою ведення господарської діяльності (несільськогосподарського підприємництва), що розвивається в аграрному секторі, виступає діяльність у сфері сільського або агро- та зеленого (фермерського) туризму, що розвивається як самостійний або допоміжний до основної роботи вид бізнесу, зокрема в питанні реалізації трансформаційного механізму інституціоналізації в ринковий механізм господарювання особистих селянських господарств.

Сільський туризм (*rural tourism*), як відпочинковий вид туризму, сконцентрований на сільських територіях, включає в себе розвиток туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів із провідниками та екскурсоводами, має значно ширше поняття, аніж «агротуризм» [24].

Саме агротуризм (*farm tourism*) - туризм, який передбачає використання сільського (фермерського) господарства, виступає окремим напрямом господарювання, може проявлятися у різних формах, слугує потенціалом трансформації ОСГ у ринок. Розрізняють дві базові форми агротуризму: винаймання помешкання з обслуговуванням безпосередньо в межах домогосподарства або розміщення на ночівлю із самообслуговуванням на землях, що належать домогосподарству, наприклад, у кемпінгах та наметах. Агротуризм таким чином виступає однією з форм сільського туризму. В агротуризмі домогосподарство (фермерське господарство) становить одночасно базу для ночівлі та головний предмет інтересу для туриста [24]. Цілком логічний висновок, стосовно якого агротуризм (*agritourism*) - це вид сільського туризму, що тісно пов'язаний з сільським господарством, аграрним середовищем, агро- та екопродуктами [7].

Проте найперспективнішим несільськогосподарським (альтернативним) видом підприємництва, а отже й базовим напрямом реалізації підприємницьких ініціатив особистими селянськими господарствами виступає фермерський туризм (*farm tourism*), являючи собою складову частину агротуризму, пов'язану з прийомом туристів безпосередньо у помешканнях фермерського господарства, часто з мінімальними вимогами щодо зручностей (особливо щодо умов проживання). У цьому контексті фермерське господарство

становить одночасно базу для ночівлі та головний предмет інтересу для туриста (їжа на фермі, дозвілля на фермі тощо) [7].

На наше переконання, фермерський туризм і агротуризм - це частина сільського туризму.

Саме сільський, туризм у сільській місцевості слугує ефективною формою несільськогосподарської (альтернативної) реалізації підприємницьких ініціатив місцевого населення і здатний диверсифікувати економіку села. Для сільського туризму, як перспективного напряму розвитку підприємництва, альтернативного джерела доходів у сільській місцевості, чинника розвитку сільських територій, слід вказати одну, але важливу перевагу - села від самого початку володіють ключовим фактором успіху, як елемент розвитку несільськогосподарських видів господарювання. По-іншому, міста не володіють і не можуть володіти конкурентними перевагами порівняно із сільською місцевістю в організації цього виду туризму.

Порівнювати сільський туризм з іншими типами туризму за рівнем доходу, рентабельності, збирання податків не варто. Головне - це використання конкурентних переваг села в такому виді туризму для відродження останнього, підвищення іміджу сільських територій, розвитку людського капіталу сільського населення.

При цьому сільський туризм, маючи значний соціально-економічний потенціал, може слугувати дієвим механізмом вирішення багатьох проблем розвитку сільських територій, сприяючи, зокрема: зниженню безробіття і створенню нових робочих місць; підвищенню доходів сільських жителів; поліпшенню благоустрою садиб і сіл, розвитку інженерної та соціальної інфраструктури; розвитку малого підприємництва на селі; збереженню місцевих звичаїв, фольклору, народних промислів; розширенню ринку збуту й асортименту продукції фермерських і особистих селянських господарств; стимулюванню охорони місцевих визначних пам'яток; передачі культурної спадщини і традицій; поповненню дохідної частини місцевих бюджетів.

За оцінками Всесвітньої туристичної організації, сільський туризм (агротуризм), як один із напрямів екологічного туризму, об'єднує широкий спектр різних видів відпочинку й розвивається швидкими темпами, а також входить до п'ятірки основних стратегі-

чних напрямів розвитку туризму в світі до 2020 року.

У розвинених європейських країнах сільський туризм за популярністю знаходиться на другому місці після пляжного, забезпечуючи близько 20-30% загального доходу туризму. У Франції, Великобританії, Голландії, Ірландії, Німеччині, Іспанії, Фінляндії, Латвії, Угорщині заняття сільським туризмом заохочується на національному рівні і розглядається як невід'ємна складова програми комплексного соціально-економічного розвитку села.

Про це свідчить і велика кількість об'єктів сільського туризму в країнах Європи.

Так, у Франції таких об'єктів 45 000, Іспанії - 14 000, в Австрії - 3000.

Згідно з даними Державної служби статистики України згаданий напрям несільсько-господарського виду діяльності постійно зростає. Не є винятком і діяльність їх на селі, що забезпечується функціонуванням готелів та інших місць для тимчасового проживання в Україні (табл. 1).

Наведені дані свідчать також і про позитивну динаміку розвитку інших видів несільсько-господарського підприємництва як альтернативної зайнятості сільського населення (табл. 2, 3).

1. Сільський (зелений) туризм (фізичні особи-підприємці)

Показник	2014	2015	2016	2017	2017/2014, +/-	2017/2014, %
Кількість садиб, од.	233	235	375	377	144	161,8
Кількість розміщених, осіб	39311	49253	79891	82570	43259	222,7
Середня місткість садиб, місць	13,5	12,7	13,2	13,5	0	0,0
Площа садиб - усього, м ²	71208,4	73241,0	90811,1	94763,1	23554,7	133,1
У т.ч. житлова	23556,7	25557,5	43764,0	45924,1	22367,4	195,0
Доходи від наданих послуг (без ПДВ, акцизного податку і аналогічних платежів), тис. грн	11219,9	18369,0	41879,5	53594,4	42374,5	477,7
Витрати, тис. грн	6756,8	10186,9	25052,8	26053,1	19296,3	385,6
Фактичні витрати на один людино-день перебування, грн	117,8	153,7	197,1	248,1	130,3	210,6
Кількість ночівель, од.	93341	106233	200709	213 061	119720	228,3
Середня тривалість перебування розміщених осіб, діб	2,4	2,2	2,5	2,6	0,2	108,3
Коефіцієнт використання місткості КЗР	0,15	0,19	0,16	0,20	0,05	133,3
Кількість днів роботи	41189	41957	86610	89 793	48604	218,0

Джерело: Сформовано на основі даних Державної служби статистики України [5].

2. Торгова мережа підприємств роздрібною торгівлі як несільсько-господарський вид діяльності, 2017 р.

Об'єкти	Усього	У містах та селищах міського типу	У сільській місцевості	Частка мережі у сільській місцевості до загальної мережі, %
Кількість об'єктів роздрібною торгівлі, од.	39305	31876	7429	18,9
магазинів	32662	26494	6168	18,9
з них				
аптек	9529	8628	901	9,5
аптечних пунктів	3011	2527	484	16,1
кіосків	2854	2753	101	3,5
автозаправних станцій (включаючи АГНКС)	3789	2629	1160	30,6

Торгова площа магазинів, тис.м ²	7031	6436	595	8,5
з них				
аптек	550	517	33	6,0
аптечних пунктів	69	58	11	15,6
Забезпеченість населення у розрахунку на 10 000 осіб торговою площею, м²				
магазинів	1659	2191	457	x
аптек і аптечних пунктів	146	196	34	x

Джерело: [18].

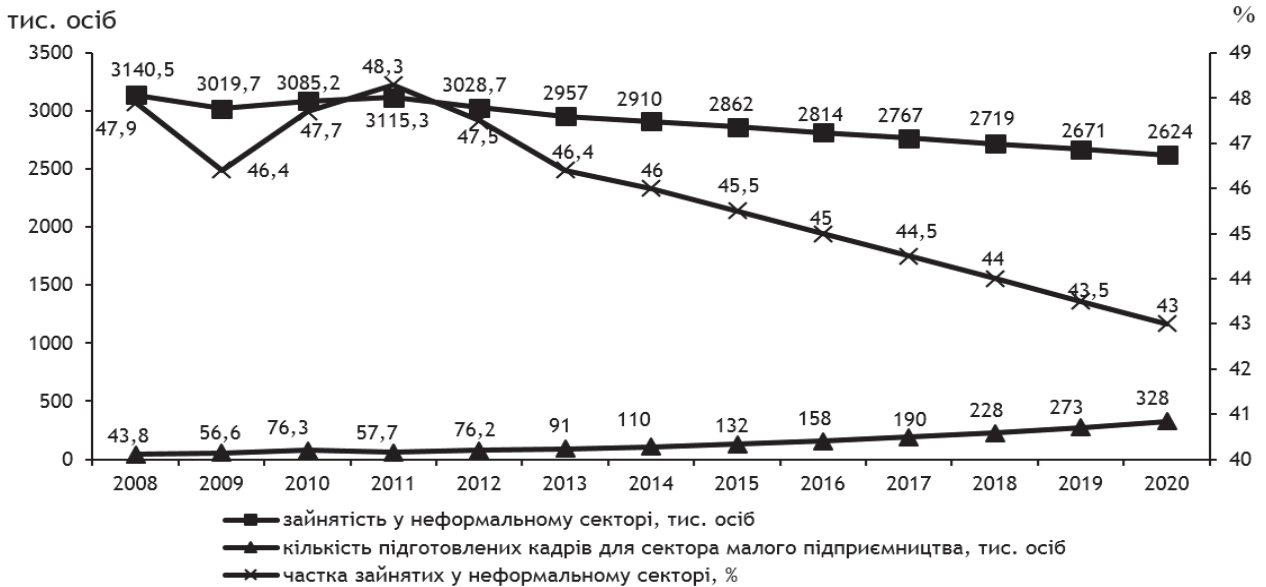
3. Регіональне структурування підприємств роздрібною торгівлі у сільській місцевості як вид несільськогосподарського підприємництва, 2017 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	Усього об'єктів	У тому числі					Мережа інших об'єктів підприємств роздрібною
		магазини	кіоски	автозаправні станції (включаючи АГНКС)	аптек	аптечних пунктів	
Україна	7429	6168	101	1160	901	484	621
Вінницька	720	622	25	73	28	25	30
Волинська	268	223	1	44	18	24	8
Дніпропетровська	232	177	3	52	55	29	47
Донецька	103	86	-	17	11	2	2
Житомирська	339	275	2	62	50	21	3
Закарпатська	277	229	5	43	37	20	3
Запорізька	206	154	18	34	21	13	51
Івано-Франківська	217	162	9	46	11	5	26
Київська	1008	799	22	187	86	37	81
Кіровоградська	288	242	-	46	33	49	14
Луганська	62	59	-	3	21	16	-
Львівська	475	474	1	-	15	7	55
Миколаївська	244	199	-	45	25	19	8
Одеська	266	173	2	91	67	21	12
Полтавська	404	327	2	75	89	53	6
Рівненська	384	342	1	41	34	19	3
Сумська	175	163	1	11	17	4	31
Тернопільська	263	233	-	30	27	16	1
Харківська	164	103	1	60	26	15	15
Херсонська	182	127	2	53	47	29	101
Хмельницька	377	347	2	28	65	14	-
Черкаська	232	188	2	42	80	18	36
Чернівецька	173	121	-	52	15	16	2
Чернігівська	370	343	2	25	23	12	86

Джерело: [18].

Враховуючи, що близько половини працівників у сільській місцевості зайняті в неформальному секторі економіки, основним видом діяльності яких (приблизно 75%) є несільськогосподарське підприємництво, спрогнозуємо потенційне збільшення кіль-

кості зайнятих у неформальному секторі (рис. 5) виділивши перелік бізнес-ідей потенційної реалізації підприємницького потенціалу через несільськогосподарські (альтернативні) види підприємництва на селі (рис. 6).

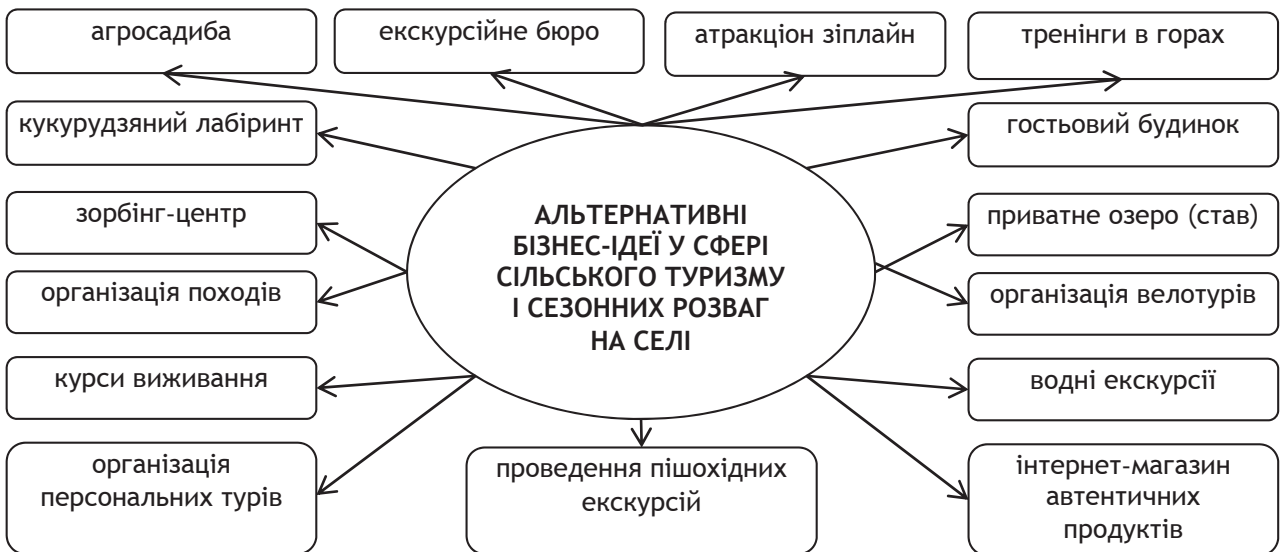

Рис. 5. Прогноз зміни кількості зайнятих у неформальному секторі економіки в сільській місцевості України

Джерело: Сформовано та прогнозовано на основі даних Державної служби статистики України [20].

Так, за проведеними розрахунками, лише завдяки поліпшенню навчальної підготовки майбутніх підприємців до 2019 р. можна збільшити чисельність підготовлених осіб до 2730 тис., а вже у 2020 р. - до 328 тис., що матимуть змогу перейти із неформаль-

ного сектору економіки, набувши офіційного статусу суб'єктів несільськогосподарської підприємницької діяльності, забезпечивши розвиток відповідних альтернативних бізнес-ідей в сфері сільського туризму та сезонних розваг на селі.

Рис. 6. Альтернативні бізнес-ідеї в сфері сільського туризму і сезонних розваг як різновидів несільськогосподарського підприємництва

Джерело: Сформовано на основі дослідження та узагальнення.

Сформовані бізнес-ідеї в результаті аналізу моделі розвитку несільськогосподарського підприємництва виходить з того, що сільська місцевість це основа самого процесу сільського розвитку. В рамках такої моделі сільська місцевість розглядається як сукупність елементів, які торкаються тих

аспектів, що надають нового змісту сільському господарству та іншим галузям економіки в контексті розвитку сільської місцевості. При цьому основним внутрішнім фактором, що стимулює розвиток сільської місцевості, слугує диверсифікація видів діяльності в сільській місцевості та розвиток не-

сільськогосподарської зайнятості, який виступає як зовнішній фактор, що активізує потенціал розвитку сільської місцевості.

Як свідчить практика, основну роль у розвитку диверсифікації видів діяльності в сільській місцевості відіграє багатофункціональність сільської місцевості.

При виробленні практичних рекомендацій щодо стратегічних напрямів розвитку сіль-

ської економіки, пріоритетних напрямів розвитку зайнятості в сільській місцевості необхідною умовою є формування пріоритетних напрямів диверсифікації видів діяльності в сільській місцевості з урахуванням основних напрямів несільськогосподарської зайнятості, формально розділивши її на виробничу та комерційну (рис. 7).

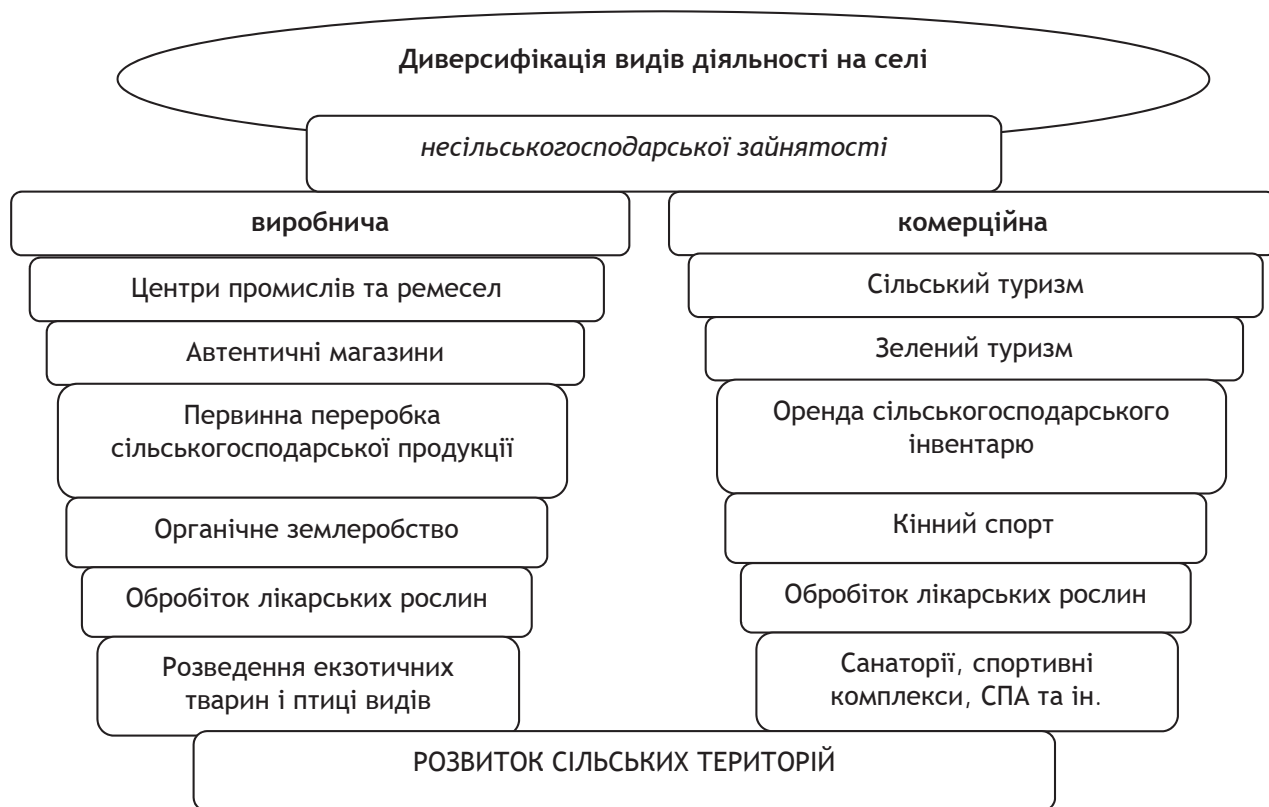

Рис. 7. Напрями диверсифікації видів діяльності на селі

Джерело: Сформовано на основі дослідження та узагальнення.

Значення несільськогосподарського підприємництва на селі складно переоцінити, оскільки саме воно забезпечує здорове конкурентне середовище на ринку праці в сільській місцевості, створює нові робочі місця та підвищує рівень доходів сільського населення.

Висновки. Несільськогосподарське підприємництво в Україні являє собою досить важливий і перспективний напрям економічного розвитку, націлений на вирішення соціально-економічних, екологічних і етнокультурних проблем віддалених сільських регіонів. Розвиток несільськогосподарського підприємництва в нашій державі створює робочі місця у сільській місцевості, покращує інфраструктуру сіл, сприяє ефективному використанню туристичних ресурсів,

створює можливості відпочинку для будь-яких з погляду фінансового забезпечення верств населення.

Сільський туризм як альтернативний вид несільськогосподарського підприємництва виступає чинником комплексного розвитку сільської території, оскільки, використовуючи ключові чинники успіху села як соціально-територіальної одиниці, здатний домогтися поліпшення у багатьох сферах життя селян.

Розвиток несільськогосподарського підприємництва вимагає комплексного державного регулювання безпосередньо через механізми стимулювання сільських жителів, розвиваючих індустрію сільської гостинності, упорядкування взаємин туристів і власників сільських садиб і т.ін.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрна політика регулювання зайнятості на селі. URL http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/218/1/The_agrarian_policy_of_rural_employment_regulation.pdf.
2. *Богадьорова Л. М.* Роль господарств населення у розвитку сільського зеленого туризму в Україні. *Регіональні проблеми України. Географічний аналіз та пошук шляхів* : зб. наук. праць / ред. О. Г. Топчієва та ін. Херсон : ПП Вишемирський, 2011. С. 36-40.
3. *Васильєв В. П.* Сільський зелений туризм. *Туризм сільський, зелений*. 2007. № 4. С. 4-6.
4. *Власенко І. В.* Особливості сільського зеленого туризму та перспективи його розвитку в Україні. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 1. С. 37-41.
5. Колективні засоби розміщування в Україні у 2017 році : стат. зб. Київ, 2018. 142 с.
6. *Корчинська О. О.* Оцінка стану підприємництва у сфері сільського зеленого туризму в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 10. С. 139-143.
7. *Костриця М. М.* Підприємницькі засади розвитку сільського туризму : дис. канд. екон. наук. : 08.00.04. Житомир, 2008. 213 с.
8. *Лиса О. В., Андрушко Р. П.* Сільський зелений туризм: стан та перспективи розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 5 (15). С. 158-161.
9. *Лібанова Е. М.* Ринок праці (соціально-демографічні аспекти) : навч. посіб. Київ : Бріг, 1996. 132 с.
10. *Марочко В. І.* Українська селянська кооперація: Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 1995. 217 с.
11. Несільськогосподарська зайнятість в сільській місцевості України / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні, 2005. URL : <http://www.ier.kiev.ua>.
12. *Нів'євський О.* Несільськогосподарська зайнятість в сільській місцевості України. Київ : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні, 2007. 12 с.
13. *Онікієнко В. В.* Самозайнятість населення: процес формування та деякі проблеми. *Зайнятість та ринок праці*. 1996. Вип. 3. С. 31-34.
14. *Пapp В. В.* Сільський зелений туризм як пріоритетний напрям розвитку сільських територій України. *Агросвіт*. 2015. № 18. С. 17-22.
15. *Прокопа І. В., Беркута Т. В.* Господарства населення в аграрному виробництві і сільському розвитку. Київ : Ін-т економ. та прогнозування НАН, 2011. 240 с.
16. Розвиток селянських господарств в умовах трансформацій аграрного сектору економіки / [М. Й. Малік, М. М. Кропивко, В. А. Мамчур та ін.] ; за ред. М.Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 84 с.
17. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наукова доповідь / [Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
18. Роздрібна торгівля України у 2017 році : стат. зб. Київ, 2018. 98 с.
19. *Рутинський М. Й., Зінко Ю. В.* Сільський туризм. Київ : Знання, 2006. 271 с.
20. Сільське господарство України за 2017 рік : стат. зб. Київ, 2017. 245 с.
21. Українська модель аграрного розвитку та її соціо-економічна переорієнтація : наук. доп. / за ред. Бородіної О. М., Гейця В. М., Прокопи І. В. ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозування. Київ, 2012. 56 с.
22. *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). Москва : Прогресс, 1982. 455 с.
23. *Югас Е. Ф., Мікловда В. П.* Розширення несільськогосподарського сегмента економіки - об'єктивна основа розвитку трудового потенціалу села. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2007. Вип. 3. С. 151-154.
24. Dictionary of Travel. Tourism and Hospitality / Ed. S. Medlik. London: Butterworth-Heinemann Ltd., 1993. P.43.

References

1. Agrarna polityka rehuliuвання zainiatosti na seli [Agrarian policy of regulation of employment in the countryside]. (n.d.). Retrieved from: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/218/1/The_agrarian_policy_of_rural_employment_regulation.pdf [In Ukrainian].
2. Bohadrova, L.M. (2011). Rol gospodarstv naselennia u rozvytku silskoho zelenoho turizmu v Ukraini. Regionalni problemy Ukrainy [The role of households in the development of rural green tourism in Ukraine. Regional problems of Ukraine]. *Heohrafichnyi analiz ta poshuk shliakhiv : zb. nauk. prats - Geographic analysis and the search for ways: sciences work collection*. (pp. 36-40). Kherson: PP Vysheyrskiy [In Ukrainian].
3. Vasyliiev, V.P. (2007). Silsky zelenyi turizm [Countryside green tourism]. *Turizm silskyi, zelenyi*, 4, pp. 4-6 [In Ukrainian].
4. Vlasenko, I.V. (2016). Osoblyvosti silskoho zelenoho turizmu ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini [Features of rural green tourism and prospects for its development in Ukraine]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 1, pp. 37-41 [In Ukrainian].
5. Kolektyvni zasoby rozmishchuvannia v Ukraini u 2017 rotsi: Statystychnyi zbirnyk [Collective placement in Ukraine in 2017: statistical collection]. (2018). Kyiv [In Ukrainian].
6. Korchynska, O.O. (2015). Otsinka stanu pidpryemnytstva u sferi silskoho zelenoho turizmu v Ukraini [Assessment of the state of entrepreneurship in the field of rural green tourism in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 10, pp. 139-143 [In Ukrainian].
7. Kostriytsia, M.M. (2008). Pidpryemnytski zasady rozvytku silskoho turizmu [Entrepreneurial principles of rural tourism development]. *Candidate's thesis*. Zhytomyr [In Ukrainian].
8. Lysa, O.V. & Andrushko, R.P. (2012). Silskyi zelenyi turizm: stan ta perspektyvy rozvytku [Rural green tourism: the state and prospects of development]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, 5 (15), pp. 158-161 [In Ukrainian].
9. Libanova, E.M. (1996). *Rynok pratsi (sotsialno-demografichni aspekty) : navch. posib. [Labor market (socio-demographic aspects): curriculum]*. Kyiv: Brih [In Ukrainian].
10. Marochko, V.I. (1995). *Ukrainska selianska kooperatsiia: Istoryko-teoretychnyi aspekt (1861-1929 rr.) [Ukrainian peasant cooperation: historical and theoretical aspect (1861-1929)]*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [In Ukrainian].
11. Nesilskohospodarska zainiatist v silskii mistsevesti Ukrainy [Non-agricultural employment in rural areas of Ukraine]. (2005). *Instytut Ekonomichnykh Doslidzhen ta Politychnykh Konsultatsii v Ukraini*. Retrieved from: <http://www.ier.kiev.ua> [In Ukrainian].
12. Nivievskiy, O. (2007). *Nesilskohospodarska zainiatist v silskii mistsevesti Ukrainy [Non-agricultural employment in the countryside of Ukraine]*. Kyiv: Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii v Ukraini [In Ukrainian].
13. Onikiienko, V.V. (1996). Samozainiatist naselennia: protses formuvannia ta deiaiki problem [Self-employment of the population: the process of formation and some problem]. *Zainiatist ta rynok pratsi*, 3, pp. 31-34 [In Ukrainian].
14. Papp, V.V. (2015). Silskyi zelenyi turizm yak priorytetnyi napriam rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Rural green tourism as a priority trend in the development of rural areas of Ukraine]. *Ahrosvit*, 18, pp. 17-22 [In Ukrainian].
15. Prokopa, I.V. & Berkuta, T.V. (2011). *Hospodarstva naselennia v ahrarnomu vyrobnytstvi i silskomu rozvytku [Economy of the population in agrarian production and rural development]*. Kyiv: In-t ekonom. ta prohnouzuвання NAAN Ukrainy [In Ukrainian].
16. Malik, M.Y., Kropyvko, M.M., Mamchur, V.A., et al. (2017). *Rozvytok selianskykh gospodarstv v umovakh transformatsii ahrarnoho sektoru ekonomiky [Development of peasant farms in the conditions of transformation of the agrarian sector of economy]*. M.Y. Malik (Ed.). Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
17. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia : naukova dopovid [Development of forms of management in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].

18. Rozdribna torhivlia Ukrainy u 2017 rotsi : stat. zb. [Retail trade of Ukraine in 2017: statistical collection]. (2018). Kyiv [In Ukrainian].
19. Rutynskyi, M.Y. & Zinko, Yu.V. (2006). *Silskyi turyzm [Rural tourism]*. Kyiv: Znannia [In Ukrainian].
20. Silske gospodarstvo Ukrainy za 2017 rik: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine for 2017: statistical collection]. (2017). Kyiv [In Ukrainian].
21. Borodina, O.M., Heiets, V.M., Prokopa, I.V. (Eds.) (2012). *Ukrainska model ahrarnoho rozvytku ta yii sotsioekonomichna pereorientatsiia : nauk. dop. [Ukrainian model of agrarian development and its socioeconomic reorientation: scientific thesis]*. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuvannia [In Ukrainian].
22. Shumpeter, J.A. (1982). *Teorija jekonomicheskogo razvitiya (issledovanie predprinimatelskoj prybyli, kapitala, kredita, procenta i cikla konjunktury) [Theory of economic development (research on entrepreneurial profit, capital, loan, interest, and cycle of conjuncture)]*. Moscow: Progress [In Russian].
23. Yuhas, E.F. & Miklova, V.P. (2007). Rozshyrennia nesilskohospodarskoho sehmenta ekonomiky - obiektyvna osnova rozvytku trudovoho potentsialu sela [Expansion of the non-agricultural segment of the economy is an objective basis for the development of the labour potential of the village]. *Universtyetski naukovi zapysky. Chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava*, 3, pp. 151-154 [In Ukrainian].
24. Medlik, S. (Ed.). (1993). *Dictionary of travel. Tourism and Hospitality*. London: Butterworth-Heinemann Ltd. [In English].

Malik M.Y., Mamchur V.A. Self-employment and development of non-agricultural entrepreneurship in rural areas

The purpose of the article is to disclose and identify a category of self-employment as a structured and determined by law, institutional and economic criteria, form of organization of farming in rural areas with an appropriate definition of the priority contours for possible organizational and economic performance of the operation through employment in non-agricultural entrepreneurship.

Research methods. The research methodology is based on a concept of an active policy of realization of rural entrepreneurial potential, the components of which are measures for development of self-employment of rural population, based on the use of entrepreneurial potential of private peasant households pointed at development of non-agricultural entrepreneurship in the countryside.

In the research process, a systematic approach to the study of socio-economic processes was used, the works of domestic and foreign scientists on problems of self-employment and development of non-agricultural entrepreneurship were used, which provided the necessary level of efficiency of the task solution.

Research results. In the research process, a category of self-employment and its influence on a process of development of non-agricultural entrepreneurship in the countryside have been identified and analysed. On basis of generalization in developing practical recommendations on strategic directions of rural development, priority directions for employment development in rural areas, diversification directions of types of activity in rural areas taking into account main varieties of non-agricultural employment is a prerequisite. It was revealed that rural (green) tourism has become the most widespread in recent years in the list of alternative types of non-agricultural entrepreneurship. It was assumed that in the nearest future, up to 328 thousand people can potentially move from the informal sector of the economy, gaining formal status of non-agricultural entrepreneurs, ensuring development of alternative business ideas in sectors of rural tourism and seasonal entertainment in the countryside.

Elements of scientific novelty. Methodological representation and identification of a category of self-employment as a structured and determined by law, institutional and economic criteria, form of organization of farming in rural areas with an appropriate definition of the priority contours for possible organizational and economic performance of the operation through employment in non-agricultural entrepreneurship gained further development.

Practical significance. There were revealed theoretical and methodological principles for self-employment in rural areas, and main criteria for their identification, which make it possible to carry out further research on efficiency, evaluate prospects for their development in particular in non-agricultural entrepreneurship, as well as develop policy directions of rural development policy, regulation and support of this management form. Tabl.: 3. Figs.: 7. Refs.: 24.

Keywords: self-employment; non-agricultural entrepreneurship; personal peasant households; rural tourism; green tourism; diversification.

Malik Mykola Yosypovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Mamchur Volodymyr Anatoliiovych - candidate of economic sciences, deputy head of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Малик Н.И., Мамчур В.А. Самозанятость и развитие несельскохозяйственного предпринимательства на селе

Цель статьи - раскрыть и идентифицировать категорию самозанятости как структурированную и определенную законом, институциональными и экономическими критериями форму организации хозяйствования на селе с соответствующим определением приоритетных контуров возможной организационно-экономической результативности функционирования через занятость в несельскохозяйственном предпринимательстве.

Методика исследования. Базируется на концепции активной политики реализации предпринимательского потенциала на селе, составляющими которой являются меры по развитию самозанятости сельского населения, что основывается на использовании предпринимательского потенциала личных крестьянских хозяйств в вопросе развития несельскохозяйственного предпринимательства на селе. При проведении исследования применён системный подход к изучению социально-экономических процессов, использованы труды отечественных и зарубежных ученых по проблемам самозанятости и развития несельскохозяйственного предпринимательства, что обеспечило необходимый уровень эффективности решения поставленных задач.

Результаты исследования. Выделена и проанализирована категория самозанятости и ее влияние и взаимодействие в процессе развития несельскохозяйственного предпринимательства на селе. На основе обобщения при выработке практических рекомендаций по стратегическим направлениям развития сельской экономики, приоритетных направлений развития занятости в сельской местности, необходимым условием тут является формирование направлений диверсификации видов деятельности с учётом основных разновидностей несельскохозяйственной занятости. Выявлено, что наибольшее распространение за последние годы в перечне альтернативных видов несельскохозяйственного предпринимательства получил сельский (зеленый) туризм. Предполагается, что в ближайшей перспективе до 328 тыс. человек потенциально могут перейти из неформального сектора экономики, приобретя официальный статус субъектов несельскохозяйственной предпринимательской деятельности, обеспечив развитие альтернативных бизнес-идей в сфере сельского туризма и сезонных развлечений на селе.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие методическое представление и идентификация категории самозанятости как структурированной и определенной законом, институциональными и экономическими критериями формы организации хозяйствования на селе с соответствующим определением приоритетных контуров возможной организационно-экономической результативности функционирования через занятость в несельскохозяйственном предпринимательстве.

Практическая значимость. Раскрыты теоретико-методические основы самозанятости на селе и основных критериев их идентификации, позволяющие в дальнейшем проводить исследования эффективности, оценивать перспективы их развития, в частности в несельскохозяйственном предпринимательстве, а также осуществлять разработку программных направлений политики сельского развития, регулирования и поддержки этой формы хозяйствования. Табл.: 3. Илл.: 7. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: самозанятость; несельскохозяйственное предпринимательство; личные крестьянские хозяйства; сельский туризм; зелёный туризм; диверсификация.

Малик Николай Иосифович – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Мамчур Владимир Анатольевич – кандидат экономических наук, заместитель заведующего отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Стаття надійшла до редакції 04.04.2019 р.

Фахове рецензування: 10.04.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Малік М. Й., Мамчур В. А. Самозайнятість та розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 39 – 52.

* * *